

Dr. Ioana Costa

Benveniste în bibliografia recentă

Cercetarea de față, de dimensiuni restrânse, în manieră *brachylogos*, a fost generată de nevoia de a-l regăsi pe Benveniste în lucrările recente. Am optat pentru un sondaj desfășurat în două direcții: prezența lui Benveniste în câteva apariții editoriale recente de lingvistică generală, comparată, specializată, de arheologie și, dintr-o perspectivă diferită, reluarea unor observații ale lui Benveniste generate de un subiect strict delimitat (trei forme cazuale ale pronumelui hitit).

1. Prima parte a cercetării s-a îndreptat spre patru lucrări apărute în intervalul 2004-2006, din patru domenii asupra cărora s-a imprimat sigiliul lui Benveniste. Primul dintre ele este impresionantul volum apărut în toamna anului trecut la editura Fayard: Jean-Marie Hombert (ed.), *Aux origines des langues et du langage* (Librairie Arthème Fayard, 2005). Lucrarea face parte din programul interdisciplinar *Origine de l'homme, du langage et des langues*, susținut de CNRS, în cadrul căruia au mai apărut cele două volume *Aux origines de l'humanité (De l'apparition de la vie à l'homme moderne, Le propre de l'homme)* și *Aux origines de l'art*. Autorii colectivului coordonat de lingvistul Jean-Marie Hombert provin atât din spațiul lingvisticii, cât și din cel al arheologiei, al paleoantropologiei, al filozofiei și al geneticai. Prezența lui Benveniste este emblematică: lucrările lui sînt incluse în două dintre bibliografiile segmentate pe capitole (cincisprezece la număr). Indicele de nume al volumul face însă doar două trimiteri, dintre care cea dintîi este onorifică și are menirea de a plasa întregul volum sub autoritatea lui Benveniste, prima frază a introducerii fiind un citat: „le langage est l'essence de l'homme”.

Cel de-al doilea este un volum de arheologie, domeniu care poate beneficia extensiv de cercetările de vocabular indo-european ale lui Benveniste: Colin Renfrew, Paul Bahn, *Archaeology*, Thames & Hudson, 2004. Volumul se definește ca „manual de arheologie”, merit stadiului de inițiere în această disciplină. Paul Bahn este autor, co-autor sau editor a numeroase cărți de arheologie, printre care lucrarea fundamentală de introducere în arta rupestră (*Journey through the Ice Age*, 1997). Colin Renfrew, profesor de arheologie și (fost) director al Institutului de Cercetări Arheologice al Universității Cambridge, este elogiât pentru contribuțiile din domeniul preistoriei Europei; *Before Civilisation* (1973), *Archaeology and Language, the Puzzle of Indo-European Origins* (1987) și *Figuring Out, the Parallel Visions of Artists and Archaeologists* (2003) sînt cărți pe care abordarea interdisciplinară le-a scos din perimetrul strict

dominat de arheologi și care au împins un public specializat în alte domenii să își concentreze interesul asupra mărturiilor arheologice. Această a patra ediție a volumului lui Renfrew-Bahn (apărut în 1991) vorbește de la sine despre importanța conținutului și, nu mai puțin, despre vizibilitatea lui; reeditările din 1996, 2000 și 2004 (ediția a patra avînd o adăugire de seamă: un site propriu) par ritmate de succesiunea generațiilor universitare, care nu au nevoie doar de tiraje suplimentare, ci și de o reevaluare dinamică a datelor precedente și încorporarea unor date noi, cu toate consecințele teoretice care pot fi schițate. Prin deschiderea conținutului și, deopotrivă, prin diversitatea destinatarilor, ar fi fost de așteptat ca cercetările de vocabular indo-european ale lui Benveniste să se regăsească în bibliografia, remarcabil de bogată și variată, a acestui manual de arheologie. Numele lui lipsește însă, cu toate că există capitole de tipul: „Care era mediul înconjurător? Arheologie de mediu”; „Ce mâncau? Subzistență și dietă”; „Cum făceau și foloseau uneltele? Tehnologie”; „Ce contacte aveau? Comerț și schimb”; „Ce credeau ei? Arheologie cognitivă, artă și religie”.

Al treilea volum este o cercetare fonetică, specializată pentru unul dintre segmentele indo-europene – familia limbilor italice: Jane Stuart-Smith, *Phonetics and Philology. Sound Change in Italic*, Oxford Univ. Press, 2004. Benveniste este absent, cu toate că observațiile sale de fonetică comparată indo-europeană sînt fundamentale.

Al patrulea volum din acest sondaj reflectă cu mult mai bine statutul lucrărilor lui Benveniste: J. P. Mallory, D. Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford Univ. Press, 2006. Cei doi autori sînt co-editorii „Enciclopediei Culturii Indo-Europene” (Londra-Chicago, Fitzroy-Dearborn, 1997). James Mallory este o personalitate cunoscută deopotrivă arheologilor și lingviștilor. Doctor în studii indo-europene al UCLA de trei decenii, este profesor de arheologie preistorică la Queen's University din Belfast. Cartea sa din 1989, *In Search of the Indo-Europeans: Language, Archaeology and Myth* (Londra, Thames & Hudson) este rezultatul unei abordări integrate a indo-europenisticii. Volumul din 2006 este un instrument de lucru solid și suplu. Pusă sub egida oxfordiană, care funcționează ca o garanție, „Introducerea” își definește din titlu cele două ținte: una, strict lingvistică, este atinsă în mai puțin de o cincime din volum și ține de cadrul general al disciplinei, inclusiv istoricul ei; cealaltă, o tentativă de reconstrucție lingvistică a lumii indo-europene, se desfășoară într-o suită de capitole dedicate lumii fizice, faunei, florei, anatomiei, familiei, culturii materiale, spațiului și timpului, activităților, gramaticii ori mitologiei, care se

încheie cu două liste de cuvinte ce permit echivalări semantice între proto-indo-europeană și engleză. Numele lui Benveniste apare în bibliografia generală și în recomandările de la finele capitolelor, mai cu seamă în zona de lexic: fauna indo-europeană, familie și rudenie, cultură materială, hrană.

2. Hititologia este una dintre științele filologice relativ tinere; domeniul a început să se contureze cu un secol în urmă, atunci când Hugo Winckler a făcut primele săpături în Anatolia, în 1906; tăblițele descoperite de el pînă în 1912 au fost descifrate de Bedrich Hrozny în 1915. Benveniste a dedicat hititei, în 1962, un volum care reunea cîteva studii (*Hittite et indo-européen. Études comparatives*); bibliografia recentă conservă într-o prea mică măsură rezultatele cercetărilor acestuia, cu toate că înlănțuirea de observații este remarcabilă, iar consecințele lor se plasează într-un palier superior al lingvisticii comparate. De pildă: pornind de la compararea flexiunii pronominale hitite cu cea a limbilor înrudite, Benveniste constată că hitita reflectă modelul indo-european (pe care l-am putea defini mai degrabă ca brugmannian, altfel spus anterior descoperirilor lingvistice din secolul al XX-lea) prin aceea că flexiunea pronumelui este diferită de cea a numelui și pronumelui; pe de altă parte însă, flexiunea pronominală hitită nu are prea multe puncte comune cu sistemul admis pentru limbile indo-europene brugmanniene. Unele aparente asemănări (ce par să țină de domeniul evidenței) sînt înșelătoare; în același timp, pronumele hitit atestă formații care în restul domeniului indo-european sînt reduse la vestigii. Observațiile se pot exemplifica rapid prin trei forme cazuale: nominativ, genitiv și acuzativ.

1. Nominativul pronumelui hitit nu prezintă decît o singură particularitate: desinența este identică celei nominale, cu o absență de distincție interesantă în sine. Hitita nu are un N. pronominal cu desinență zero de tip **so* (e.g. grecescul *ho*), generalizînd *-s* nominal.

2. Genitivul hitit nu are urme de **-syo*, **-so*, tipic pronominale. Formația caracteristică este *-el*, comună la singularul și pluralul pronumelui personal: sg. *ammel*, *tuel*; pl. *anzel*, *șumel*, deși în restul domeniului indo-european sînt atestate forme diferite după număr. Indiferența la distincția de număr poate reprezenta un indiciu al faptului că nu este o autentică desinență, ci un formant adverbial. Această utilizare a lui *-l* este bine atestată în derivația indo-europeană în general (și în hitită), dar pe baze nominale sau verbale; se regăsește, probabil, în pronumele latinești *tālis*, *quālis*, sau în cele grecești *tēlicos*, *pēlicos* (o clasă pronominală specială, asimilabilă adjectivelor cu sens dimensional). În hitită există și *ammel*, „al meu”, și **kwal-* „de o

asemenea mărime”. Este o certitudine faptul că sufixarea cu *-l* este una dintre cele mai vechi (*vide* **sāwel*, „soare”, cu flexiune heteroclită în *l/n*). Liciana, limbă înrudită îndeaproape cu hitita, prezintă și ea adverbe formate pe bază pronominală: *ebeli* „aici”, *teli* „acolo”. Pedersen (în volumul din 1945, consacrat licianei și hititei) consideră că *ebeli* este comparabil cu G. pronominal hitit *apel* „eius”, iar dacă tema **to* ar exista în hitită, adverbul lician *teli* ar avea drept corespondent un G. **tel*. Originea adverbială a desinenței hitite devine în felul acesta o presupunere cu bun temei. Există și alte paralele comparabile cu cea dintre liciană și hitită: lidiana are o desinență *-l* pentru cazurile oblice ale pronomelor și numelor. Corelația morfologică a celor trei limbi anatolice este remarcabilă și, pe de altă parte, nu are corespondent în celelalte limbi indo-europene.

3. Acuzativul pronominal hitit nu pare să difere de modelul cunoscut indo-european: *-un* (A. sg.), general explicat prin **-om* sau **-m* (sonantă nazală silabică); și *-uš* (A. pl.) explicat prin **-ons* sau **-ns* (sonantă nazală silabică urmată de siflantă). Acuzativul nominal impune însă o reinterpretare a faptelor de morfologie (cu consecințe în domeniul foneticii). Toate clasele nominale de gen animat au în hitită A. sg. *-n* precedat de vocala caracteristică a temei, iar la A. pl. *-uš*. În afara numelor neutre, opoziția [N. *-š* versus A. *-m*] este caracteristica flexiunii nominale, iar A. pl. în *-uš* este, în hitită, comun numelor de gen animat și pronomelor. Pedersen (*apud* Benveniste) consideră că *-an* hitit provine din **-ām* sau **-m*, iar *-un* hitit, din *-om*; *-uš* pl. ar fi deductibil din **-ons* sau **-ōns*. Sturtevant (*apud* Benveniste) crede că *-an* provine din *-om*, iar **-un* și **-uš* din **-n* **-ns*. Acestea reprezintă opinii opuse asupra corespondențelor fonetice: pentru Pedersen, *-an* provine din nazala silabică și *-un* – din **-om*, în vreme ce pentru Sturtevant, *-an* provine din **-om* și *-un* – din nazala silabică. Din faptul că ambele variante pot fi susținute, Benveniste deduce fie că problema nu are rezolvare, fie că rezolvarea ei se află în altă parte. În tentativa de a clarifica situația, Benveniste cercetează mai întâi ansamblul sonantelor silabice în hitită; constată că sonanta lichidă silabică *l* este reprezentată în hitită de *ar*, iar sonanta nazală *n* are o evoluție simetrică. În hitită, *-an* continuă un **-om* vechi la A. sg. al numelor în *-a-a*, ca *atta-*, „tată”, A. *attan* sau la N. A. neutrelor *yugan* „jug”, din **yugom*. Așadar **-om* și **-m* au în hitită același rezultat: *-an* (se constată o simetrie a tratamentelor: **-or* și **-r* în hitită au ca rezultat *-ar*, tot așa cum **-om* și **-m*, au ca rezultat *-an*). În consecință, desinența de A. pronominal *-un* nu poate proveni nici din **-om*, nici din **-m*. Prototipul lui *-un* nu poate fi o sonantă silabică, ci un ansamblu de foneme: [vocală + consoana *m*]. Cum respectiva vocală indo-europeană poate fi

reprezentată în hitită de *u*, desinența este reconstituită ca *-um*: din faptul că această desinență nu își găsește locul în sistemul indo-european de desinențe, în cadrul lui tradițional, nu se deduce în mod necesar că ar fi o desinență fals reconstituită; situația creată prin această reconstituire este – în opinia lui Benveniste – indiciul unei cunoașteri insuficiente a morfologiei indo-europene. Un sprijin poate veni din afara domeniului hitit: în sanscrită există A. sg. *amum*, o formă enigmatică, interpretată cu dificultate. Forma *amum* ține loc de A. sg. în paradigma heteroclită a pronumelui demonstrativ *asau* „hic” (avestică *hau*, veche persă *hauv*), care are ca neutru *adah*. Pe tema *amu-* se mai constituie, în afară de A., cazurile oblice ale singularului și forme de plural. Explicația, în afara comparației cu hitita, este anevoioasă: *am* ar fi A. sg al pron. *a-*, augmentat cu particula deictică *u*, augmentată la rândul său cu încă un *-m* de A. Benveniste simplifică elegant toată această construcție: *amum* poate fi pus în legătură cu un alt pronume demonstrativ izolat, reprezentat de N. *amas* și atestat în formula veche matrimonială (*amo ham asmi, sa tvam*, comparabilă într-o oarecare măsură cu formula matrimonială latinească *ubi tu Gaius, ego Gaia*). Acordul dintre hitită și sanscrită (sanscrită: N. *amas, amum*; hitită: *apaš, apun; kaš, kun*) pare să garanteze autenticitatea unui tip flexionar încă necunoscut în restul domeniului european. Ipoteza pe care o avansează aici Benveniste este următoarea: desinența **-om*, singura atestată în celelalte limbi la A. sg al numelor și pronumelor, ar fi fost succesoarea unei forme **-um*, păstrată în hitită și, izolat, în sanscrită. Forma paralelă de la plural, mai departe, nu ar fi de reconstituit nici ca **-ons*, nici ca **-ns*: caracteristica *-u-* de A. sg. a fost putut fi transferată la plural, adăugându-i-se **-s*, care marchează aproape în întregime pluralul (cu excepția genitivului și a neutrului), iar A. pl. pronominal a fost apoi extins la nume.

Felul în care Benveniste investighează aceste trei forme cazuale ale pronumelui hitit este relevant pentru impactul pe care observațiile riguroase de morfologie și fonetică îl au atât asupra ansamblului lingvistic indo-european cât și, deopotrivă, asupra raportării reciproce a familiilor de limbi indo-europene.